

לכם יהיה לאכלה

עיון להלכה בסוגיית החרקים במזון

כשרות תותי שדה וקלחי תירס

הרב איתם הנקין

המכון לרבני ישובים

קרית-ארבע חברון

התשע"א

עיצוב כריכה : סטודיו "המעבדה"

להערות ותגובות – כתובת המחבר :

דולב, ד.ג. מודיעין, 71935

EitamHenkin@gmail.com

כל הזכויות שמורות - 2011

המכון לרבני ישובים

ת.ד. 1613, קרית-ארבע 90100

טלפון : 02-9964722

פקס : 02-9963253

אתר : www.rabanim.org

marabanim@gmail.com

הדפסה : דפוס דורות, ירושלים

בסיוע משרד התרבות והספורט – מנהל התרבות

תוכן העניינים

9	הסכמות ומכתבים
15	מבוא החיבור
23	פרק א': כיצד מוגדר ביטול מדאורייתא מחלוקות הפוסקים בגדר ניכר / הדעות שגם בטורח גדול נקרא ניכר / הדעות שבטורח גדול נקרא בטל / סיוע מדין נאמנות אשה / עיקר המחלוקת – כשיש ודאי איסור / דין מתעסק בירקות מתולעים / סיכום
43	פרק ב': מתי מדובר בספיקא דרבנן מדוע צריך ספק-ספיקא / היכן הולכים לקולא בספק אחד
53	פרק ג': מיעוט המצוי והגדרתו בדיקה מחשש לספק איסור / בדיקה בספק-ספיקא / חשש למיעוט המצוי כשיש טורח גדול / שיעור השכיחות של מיעוט המצוי / היכולת להקיש מטריפות לתולעים / יחידת המדידה של מיעוט המצוי / מיעוט המצוי בחלק מהפרי, ובדיקת מדגם / סיכום הנושא
83	פרק ד': בדיקה חלקית בדבר המוחזק ודאי מוחזק, ודאי נקי - וספק / צירוף סניפים לחיזוק ההיתר
89	פרק ה': גדר בריה נימוחה בביטול מהו שיעור "נימוח" / היכן קיים ספק שמא נימוח / ספק נימוח בלעיסה
97	פרק ו': ביטול איסור לכתחילה
103	פרק ז': הדעה שבריה בטלה באלף
109	פרק ח': מתי שייך בחרקים איסור בריה חידושו של הפלתי בלימוד זכות / חידושו של המשכנות יעקב בהיתר / איסור בריה בדבר מאוס מעיקרו
121	פרק ט': כשרות תותי השדה בירור העובדות / גילוי וזיהוי חרקים, ואיסורם / ההשלכות מן המציאות להלכה / מסקנה למעשה
129	פרק י': כשרות קלח התירס בירור העובדות / ההשלכות ההלכתיות / מסקנה
137	דברי סיום: לכתחילה, דיעבד ושעת הדחק
141	נספחים: בירורים נוספים ומכתב
167	מפתח לעניינים הפזורים בהערות

ברכת אב

הרב יהודה הרצל הנקין

מחבר שו"ת בני בנים ד"ח
וחיבה יתירה על התורה

בס"ד

ידעתי את חריצותו ואת פוריותו בתורה של בני הר"ר
איתם שמעון שליט"א, המשתקפות במאמרים רבים שכבר
פרסם, הן אלה המבוססים על תורה דילי והן על דיליה.
עתה הגדיל לעשות, הרחיב והעמיק מאד בסוגיא של
תולעים שרבים צריכים לה למעשה, וראוהו רבנן ושיבחו
את דבריו, ואף אני בין המשבחים.

יהי רצון שיזכה להגשים את כוחותיו הרבים ויפוצו
מעיינותיו חוצה.

כברכת אביו אוהבו,

יהודה הרצל הנקין

הסכמת מו"ר

הרב דוב ליאור
רב העיר
קרית ארבע - חברון ת"ו

אלול תשס"ט

לכבוד הרב איתם הנקין,

קבלתי את הקונטרס הגדול והמקיף, מה שכתב אודות
 הברור בסוגיית חרקים במזון בזמננו.

בראשית דברי הנני שולח לו בזה ברכת יישר כוח מעומק
 הלב על העבודה הגדולה והמקיפה שעשה, בבירור שיטות
 גדולי הפוסקים והתייחסותם לנושא, החל ממקורות
 התלמוד דרך הראשונים, עד גדולי פוסקי הדור האחרון.
 ראיתי כאן עבודה מעמיקה ומסודרת, בירור השיטות
 לרוחבן והיקפן, לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא **בכיוון**
הנכון.

עברתי חלק גדול מהחיבור והוא נראה מוצר מתוקן ומעולה,
 שיעלה על כל השלחנות של מלכי - מאן מלכי רבנן, שיוכלו
 להתבשר מהבושם הזה, שערך בטוב טעם. מבין השיטין
 נראה גם גודל העמל וההשקעה שהשקיע הרב המחבר
 בחיפוש ובבירור וליטוש כל השיטות, והסקת המסקנות
 הנכונות מתוכן.

הנני סומך את ידי על החיבור הנפלא והחשוב הזה.

שיזכה הרב המחבר שיפוצו מעינותיו חוצה, לזכות את
 הרבים ולהפיץ אור תורת אמת לכלל ישראל.

החותם לכבוד התורה ולומדיה

הרב דוב ליאור

מכתב הג"ר אביגדור נבנצל

בס"ד, ב' ד' כי הוא חייכם תש"ע, ירושלם עה"ק תובב"א

שלו' רב וברכת גמח"ט לכבוד ה[...]' ר' איתם הנקין שליט"א!
אחד"ש כתר"ה – אני מצטער לומר כי כת"ר טועה בי מאד. איני גדול
בהוראה למעשה, לא בבקיאות ולא בסברא.

מ"מ קראתי בענין רב את הקונטרס הנפלא ששלח לי. מצד ההלכה
אין לי השגה על דברי מר, והם נלענ"ד טובים וישרים.

אני רק שואל את עצמי האם אין גם חשש סכנה בכל הדברים האלה,
כמו בתאנים שבגמ', וא"כ אולי ראוי לדון, לפחות בחלק מהם, לא לפי
כללי איסורא בלבד, אלא גם לפי כללי סכנתא? נוסף על כך, אני
מסתפק אם בכל המקרים שההלכה מתירה האכילה, אין גם טמטום
הלב?

ואני מברך את כתר"ה על הקונטרס החשוב הזה (אני מקוה שאין זו
פגיעה שאני משתמש במלה קונטרס, אבל הרי גם רש"י נקרא
הקונטרס).

ביקרא דאורייתא,

צעיר הלוי

אביגדור נבנצל

מכתב הג"ר מאיר מאזוז

בס"ד, בני ברק, ערב חג הסוכות התש"ע

לכבוד האברך היקר כפשוטו וכמדרשו,
הרה"ג איתם הנקין שליט"א,
שלום וברכה!

קבלתי קונטרסו הנחמד "לכם יהיה לאכלה" ועברתי עליו לפום
ריהטא, ערוך ומסודר בטוב טעם ודעת.

ומסקנתו להתיר אכילת תות שדה ע"י הסרת העלה ושטיפה, וכך
נהגנו בחו"ל. וכן משמע מדברי המאמר מרדכי והחיד"א שדיברו על
ברכת הפריזי"ש (תות-שדה) שהוא "פרי חשוב מאד" (כך רשום בזכרוני
[וכ"ה במאמ"ר סי' ר"ג סק"ג]), ולא הזכירו חשש תולעים כלל.

בעמוד [66] – שיטת הגר"ש וואזנר שאם מדובר בתופעה קבועה
ותמידית נחשבת כמיעוט המצוי אף בפחות מעשרה אחוז, צ"ע.
וכתבתי על דבריו בקונטרס על השמטה הנדפס בסוף ספר "עט הזמיר",
ע"ש [עמ' רצ"ו].

בעמוד [79-80] – כך נהגנו בחו"ל לקנות קמח או סלת ולבדוק קצת
ממנו בשמש, ואם אין תולעים יוצאים ממנו מתירים את כלו. רק
מניחים אותו במקפא ולוקחים ממנו מעט מעט לבישול.
וכך נהגנו בליל ר"ה לקחת תאנים מיובשות ולבדוק אותן יפה
במראית העין, ולומר "יה"ר שתהא שנה זו טובה ומתוקה עלינו
כדבלה". ומי שחוש הראות שלו חלש ייעזר בזכוכית מגדלת, אבל אין
צורך להסתכל במיקרוסקופ המגדיל חרק שעל גבי תות-שדה פי 450!
ואין לאדם אלא מה שעיניו רואות.

בברכת יישר כח וחג שמח,

נאמ"ן ס"ט

מכתב הג"ר נחום אליעזר רבינוביץ'

בס"ד יום א' לסדר ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמל שקדים תש"ע לפ"ק,
כש"ת [...] נצר לגדולים מוהר"ר איתם הנקין שליט"א, שוכ"ט לו
ולכל הנלויים עליו, ה' עליכם וחיו.

שמחתי לקבל את קונטרסו הנפלא המצויין בהיקף ובעומק ובסידור
מופתי, ושמו כן הוא "לכם יהיה לאכלה" – לחם ובשר להעלות על
שולחן מלכים, מאן מלכי רבנן. אמנם בגלל שבימים אלה אין עתותי
בידי לא יכולתי לעיין בו כראוי מייד ואחר עד עתה, וגם עכשיו אין לי
פנאי להשתעשע בדברים שכתב כפי שהייתי רוצה לכבודו ולכבוד
הנושא החשוב מאד שהעלה כת"ר, ועם כב' הסליחה.

ברם מגודל חובת הקודש, אעיר פה רק דבר אחד, על מה שדן בהשכל
ודעת בעניין בריה אינה בטילה. והנה רבינו הגדול הדגיש (הל' מאכ"א,
ב' כ"א) שבריה אפילו היתה פחותה מחרדל – לוקה עליה. והמשיך:
נמלה שחסרה אפילו אחת מרגליה אינו לוקה עליה אלא בכזית. והנה
כאשר יורדים בסולם החיים מגיעים ליצורים קטנים כל כך שהעין רואה
אותם כנקודות דקות בלבד, ואין להכיר בהם שום סימני חיות כי אם
תנועה בלבד, ואין רואים חתוך איברים כלל, לא רגלים ולא כנפים ולא
שום אברים כלל, והכל רק נקודות נעות בעלמא. איך ניתן לקבוע
שהללו שלימים הם? מעתה כל אלה ספק חסירים הם, ואין ללקות
עליהם. ממילא גם למ"ד שבריה אינה בטילה מפני שהיא חשובה
למלקות, אין זאת אלא בבריה שניתן להכיר שהיא שלימה, אבל לא
לאלה שאינם אלא נקודות דקיקות ולא יותר, ואינם מגיעים להיות
אפילו כחצי חרדל.

יה"ר שיפוצו מעינותיו החוצה ורבים ילכו לאורו, ויזכה להגדיל תורה
ולהאדירה בדרכם של אבותיו הגדולים.

הכו"ח למען כבוד התורה ולומדי',

נחום אליעזר רבינוביץ'

מבוא

הספרים המוקדשים להלכות תולעים, שנכתבו בדורנו, נפתחים לרוב בהסבר מפורט לתהיית העולם מה נשתנה מימים עברו בסוגיית החרקים במזון, שכיום (לכאורה) חוששים להם יותר, ונפח העיסוק בבעיה זו רחב בהרבה מאשר בעבר. תשובתם הנכוחה לשאלה זו מתפרטת לשני פנים:

א'. הנושא באמת אינו חדש כלל, אלא שהרבים אינם יודעים זאת, אז כהיום (וחשובים ומצוטטים בהקשר זה דברי הפרי חדש ביורה דעה סוף סי' פ"ד, אמר חזקיה וכו'). המעיין בדברי הפוסקים נוכח לדעת שבעיות דומות מאד לאלה שבדורנו היו קיימות גם בעבר, ויש תקדימים רבים לירקות שהיו מוחזקים לנגועים והפוסקים הזהירו שלא לאוכלם בלי בדיקה מעולה; ובפרט פוסקי ספרד שחיו בארצות החמות (כמו כנסת הגדולה ופרי חדש ופרי תואר וזבחי צדק ועוד), האריכו לתאר מינים נגועים והחששות בהם (ובארצות אשכנז האריכו בזה החכמת אדם וערוך השלחן ועוד).

ב'. אכן נשתנו ימינו מימי קדם; הן בתנאי האקלים (התחממות ולחות, ומעבר מארצות קרות לחמות), הן באופן הגידול החקלאי (גידול רצוף בכמויות ענק, הדברה ביולוגית ועוד), הן בדרכי הסחר והשיווק (הפירות – וגם החרקים – מגיעים במהרה מקצה העולם לקצהו, והמוצרים היבשים מאוחסנים לאורך זמן), הן בהרגלי הצריכה (כיום נדרשים לאכילת פירות וירקות טריים יותר מבעבר, כולל מינים שבעבר כמעט לא היו בנמצא), ועוד כהנה וכהנה. לעיתים גם נשתנו ימינו לטובה, כדוגמת החומץ שכל הפוסקים דנו בתולעים שבו, וכיום עם שינוי תהליך הייצור חלפה בעיה זו מן העולם.

אכן, כל המצוי בתחום אפילו מעט יודע שהחששות מרובים ואמיתיים; וכל ירא ה' צריך ללמוד ולהכיר היטב את הנושא, ואין אדם יכול לומר בזה 'הצלתי עצמי משרצים' אלא אם הוא סומך על השגחת כשרות טובה והוראותיה, או שרכש (באמצעות הספרים הנ"ל) את הידע המתאים אודות סוגי הבעיות השונות שיש בירקות והפירות השונים, דרכי הבדיקה והניקוי. כל ישראל צריכים להכיר טובה מרובה לאלו המומחים בדור האחרון, ובהם הרב משה ויא, הרב יואל שוורץ, הרב אליהו פאלק, הרב יהודה עמיחי, הרב שניאור זלמן רווח, הרב שמואל שטרנפלד, ועוד

רבים וטובים אשר הכניסו ראשם ורובם לעומק התחום, והעלו את המודעות אליו על כל שולחן ומטבח בבתי עמנו, וקידמו פיתוח וגידול ירקות ופירות נקיים מחרקים, וזכותם עצומה שמצילים את הבריות מאיסורים החמורים.

יחד עם כל זאת, אין לחדד שבין השינויים שחלו מדורות עברו לדורנו אנו, ישנם גם כאלה שאינם ממין השינויים שנזכרו למעלה. בהיבטים אחדים, הברורים המדעיים והמעבדתיים שנערכו בימינו, הידקו מאד את גדרי האיסור ממה שהיה בימים שמקדם. לדוגמא, נדיר למצוא בימינו דיון הלכתי מעשי בדין נוצרו במחובר ולא ריחשו או נוצרו בתלוש ולא פירשו – שבעבר היה אחד מאדני ההיתר המרכזיים של תשובות הפוסקים – מפני שהמומחים כיום סוברים שכמעט אין מציאות של "נוצר ולא ריחש" (ראה 'בדיקת המזון כהלכה' כרך א' עמ' 109, 'תולעת שני' כרך א' עמ' ל"ז-ל"ח), וגם ביררו ומצאו בחרקים שבעבר סברו שהם גדלים בתלוש, שבאמת הם גדלים במחובר, ואם גדלו בתלוש הרי כמעט תמיד כבר פירשו; וכן בתולעים שבדגים שבעבר היה מקובל שהרבה מהן נוצרו בבשר הדג ומותרות על פי רוב, היום מגלים החוקרים שברוב המקרים ראשיתן מחוץ לדג וממילא אסורות (ראה 'תולעת שני' שם עמ' ל"ב, ואכמ"ל בנושא זה, שעתה סוערות סביבו הרוחות). כמו כן, אם היה הדבר בידם אפשר שהיו מבטלים את הספק שדיברו בו הפוסקים, שמא נימוח בבישול – אחר שלרוב אינו הולם את הניסויים שערכו במציאות (ראה 'אמונת עתיך' גליון 12, תשנ"ז, עמ' 34), ומסיבה זו כבר ביטלו את העצה שכתבו כמה אחרונים להניח ירקות בתנור חם. ועוד כיוצא בזה.

לא ניתן להכחיש גם שישנן תופעות רווחות הידועות בימינו, שלא היו ניתנות לגילוי אלא על ידי בדיקה מדעית – כשאין הכוונה לצידוד טכנולוגי מיוחד, אלא לקפדנות מדעית ושיטתיות מדעית (ולדוגמא בעלמא: כנימות המגן, הנפוצות מאד בקליפות כל פירות הדר, אשר משך הזמן בו ניתן לעמוד על כך שמדובר ביצור חי ורוחש עומד על שעות ספורות בלבד מרגע בקיעתן). עד היכן הדברים מגיעים, ראה מה שציין הרב ויא ('בדיקת המזון כהלכה' שם עמ' 152 בהערה) שאפילו בימינו עם כל הפיתוחים עדיין אין שיטה טכנית לסנן קמח באופן שמבטיח שלא יעברו דרך נקבי הנפה חרקים זעירים ביותר או על כל פנים ביציהם, וממילא כל בית ישראל אפילו המהדרין מן המהדרין נסמכים על היתרי דיעבד וספיקות וכיוצא באלה (וכל שכן בדורות עברו). עד היכן הדברים מגיעים, ראה עוד שם (בעמ' 103 בהערה) שעל פי מומחי האופטיקה יוצא שאפילו חיידקים (!) יש כביכול "היכי תמצוי" להצליח לראותם בעין רגילה באופן מסויים, וסיים בתמיהה שאם כן צריך עיון וכו'.

כל האמור לעיל לא היה ידוע ולא היה יכול להיות ידוע לדורות הקודמים, ולא מפני שלא היתה מציאות זו בימיהם, אלא היתה והיתה, ודי בזה. ואף בדור האחרון ובשנים הללו מדי פעם מתפרסם ברבים, שדבר שהרבנים ואף המומחים היו סבורים עד עתה שיש בו דרך היתר, הריהו למעשה אסור, מפני שהתברר שקיימת תופעה שקודם לכן לא זוהתה, או שאופן ניקוי שסמכו עליו עד עתה באמת איננו יעיל, וכדומה.

אמנם לפי עניות דעתי העניינים הללו, וכל שכמותם, הריהם צריכים להעיד להפך – שישנה בעיה בשיטה, וחלק מהחקירות כבר מתחו את גבולות האיסור מעבר לשורת ההלכה. הלא כאמור לפי המומחים הנ"ל יוצא שמה שהתירו חלק מגדולי הראשונים והשו"ע בשרץ הדחוק בתוך קטנית מפני שלא ריחש, כמעט לעולם אין מציאות כזאת, ואם כן הורו הם לאורך הדורות על איסור שהוא מותר חלילה (צא וראה מה שכתב ב'תולעת שני' שם עמ' ל"ח, ש"לכן יש לענ"ד לאסור כל החרקים שבקטניות" מלבד אורז!). הלא נחשוש להוציא לעז על סיעת הקדמונים שהתירו דבר זה ממש?! אלא ודאי ופשוט, לענ"ד, שגם במציאות שנתבררה, שבמעבדות עקבו ומצאו שהחרק כשהוא נולד הריהו קטן יותר מהחור שהוא יוצר סביבו, ורוחש, ורק אחר כך גדל וממלא את כל החור – על כרחך יש לומר שגם זה לא נקרא "ריחש" מצד ההלכה (לשיטת הנ"ל), ואין לנו בזה אלא גדר ההלכה ולא גדר המחקר. לא ניתנה תורה למלאכי השרת, ואף לא לחוקרי המעבדות המסוגלים להפריד גרגירי קמח ולזהות קבוצות חיידקים בעין ולעקוב אחר בקיעת הביצים וכל כיוצא בזה, אף כשאינם עושים שימוש בציוד מיוחד.

בהקשר זה ידועים הדברים בסוגיית הריגת כינה בשבת, שבפחד יצחק (למהר"י למפרונטי, אות צ', ערך צידה) כתב שכיוון שנתברר כיום שהכינים פרות ורבות אין להקל להורגן בשבת, וזו כעין טענת המומחים בימינו, אבל יש שסוברים שאין לזוז מדברי חז"ל אפילו לחומרא, ובכה"ג אין להתחשב בחקירות הטבע (כדברי המכתב מאליהו הידועים, ח"ד עמ' 355) – ובאמת רוב הפוסקים עד לדורנו התירו הריגת כיני הראש בלי פקפוק (ראה ערוך השלחן או"ח סי' שט"ז סעיף ל', וכף החיים שם ס"ק פ"ב, וע"ע באורך במנוחת אהבה ח"ג פרק י"ח אות ו', ובמילואים שם), ואטו סלקא דעתך שנשתנו הטבעים מלפני מאה שנה, אתמהה. והגע בנפשך, מה שהתיר המשנה ברורה להרוג בשבת תולעים שגדלו בתלוש בפירות מעופשים (שם ס"ק מ"א, ויש שהתירו יותר מזה), לא נמצא כיום אפילו חוקר אחד שיסכים שהללו לא נבראו מזכר ונקבה (ע"י הטלת ביצה מבחויץ) – והרי לנו בהדיא שדברים שמתגלים בימינו במעבדות המכוונים, אי

אפשר להם שהיו מתבררים על ידי שום פוסק, לא בדורות עברו ואף לא כיום. ומעתה יש לדון אם נשים דברי רבותינו להבל וריק חלילה, או שהרי זה בכלל "לא ניתנה תורה למלאכי השרת", וכדברינו הנ"ל.

ונקיטנא בשיפולי גלימא דהגר"מ מאזוז בהסכמתו (דלעיל), שהזכיר דברי החיד"א והמאמר מרדכי באו"ח ריש סי' ר"ג: ואכן שם בסעיף ב' דיברו השו"ע והרמ"א ב"תות הגדל בסנה", וכל אחרוני אשכנז דנו אחריהם בברכה על פירות יער (יאגידע"ס: אוכמניות, מאלינע"ס וברומברייך: פטל), שהמנהג לאוכלם אף כשהם שלמים (ראה בט"ז שם סי' ר"י ס"ק ב', וחיי אדם כלל נ"ג סעיף ה', ונשמת אדם כלל נ"א אות ז' ד"ה ועוד קשה), וכתב המשנה ברורה (שם סי' ר"ג ס"ק א', ע"פ האליה רבה) ש"יש מיני מוי"ל בע"ר שגדילים באילן, ומברכין עליו...", דהיינו Mulberry, הקרוי בלשוננו 'תות עץ' – ותימה, הלא זהו מין שמפורסם היום שאסור לאוכלו כלל, ובוודאי לא כשהוא שלם, מפני ריבוי נגיעותו וקושי ניקיו. ולגביו לא יועיל כל מה שהזכרנו למעלה בענין השינויים בתנאים כדי לטעון שנשתנתה המציאות מלפני מאה שנה, כי מאומה לא נשתנה באופן הגידול והאכילה של פירות אלו, וכמו שמתאר הערוך השלחן (שם סעיף ב') שהם "גדילים מעצמם על העשבים... ובכל קיץ וקיץ מלקטין אותן"; ועל כגון זה כתב הגרש"ז אויערבך (שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' ס"א [תניינא סי' ס"ג]) ש"לא ברור כל מה שאומרים שזה נתחדש רק בזמננו...". ואף שכמובן היה ידוע גם בדורות הקודמים שהמינים הללו מוחזקים בתולעים ושסור לאכלם בלי בדיקה, כמו שכתב הערוך השלחן במקום אחר (יו"ד סי' פ"ד סעיף ס' וסעיף ע"ג, ושם סי' קי"ג סעיף י"ג), עדיין סוף סוף אנו שומעים שנהגו הכל לאכלם, ומשום כך דנו בהם הפוסקים לעניין ברכות (וראה שו"ת מהרש"ם ח"א סי' קצ"ו), ומוכח שסברו שביד כל אדם לבודקם ולנקותם כדי הדרוש, ושלא כמקובל בימינו; ולא זו בלבד אלא שהערוך השלחן מעיד שהוא עצמו לא היה נמנע מלאכול מפרי הפטל: "וכן אנו נוהגים לברך עליהם העץ" (או"ח סי' ר"ג סעיף ה'). ועל כגון זה כתב הגרש"ז אויערבך ש"לא מסתבר כלל שהראשונים כמלאכים ח"ו נכשלו בזה" (מנחת שלמה שם).

בין כך ובין כך, נמצא שכדי להגן על אבותינו ועלינו משגגה ועוון רח"ל, מוכרחים אנו להזדקק בכל תוקף ועוז ללימודי הזכות וההיתר שכתבו גדולי האחרונים (כרתי ופלתי וכתב סופר וערוך השלחן ועוד) ובעיקר מה שקבעו גבולות לאיסור בריה. אבל נמצא כיום שהחבל נמשך משני קצותיו, שמצד אחד מזהירים ומכריזים ברבים שאין לסמוך חלילה על שום אופני היתר כנ"ל, ושחובה גמורה להשתדל בממון רב ובכל מאמץ שאפשר כדי שלא להזדקק אליהם, ומצד שני הלא ככל

שיידחו האופנים הללו מהלכה יהיה הכרח ואונס להסיק שאנו ואבותינו וכל צדיקי עולם נכשלו באיסורים מאיסורים שונים (וראה חולין ה' ע"ב ותוס' שם ד"ה צדיקים), ואף עתה שמא אנו מוסיפים להיכשל באיסורים שטרם נתגלו על ידי המומחים, ולכשייתגלו יתברר לכאורה שהיה זה למפרע איסור גמור, ואנה אנו באים. הלא ככל שיוטלו ספקות ופקפוקים בדרכי ההיתר הנוגעות לעניינים אלו ואחרים, אם להלכה ואם על כל פנים למעשה ובתודעת הנפש, איך נוכל להצטדק ולומר, לא רק כלפי שמיא ובעלמא דאתי אלא גם עבורנו אנו כאן ועכשיו, שאמנם כשרים אנחנו וכהוגן נוהגים.

נוסף על כך, הרי לעיתים לא ההסתמכות לקולא אינה מעיקר הדין, אלא החשש לחומרא (וראה מה שהביא מלחם הפנים בחגורת שמואל יו"ד סו"ס ס"ה, הכלל הב'); ועוד שפעמים רבות זוהי חומרא דאתי לידי קולא – ולדוגמא, ככל שיחששו למיעוט קטן יותר ויצריכו בו בדיקה ולא ישגיחו בטורח, כך הדבר עלול לגרום לבריות שיקלו בבדיקה אף היכן שודאי צריך. והחכם עיניו בראשו (וראה מה שכתב התפארת ישראל, אבות פ"א יכין אות ס"ג).

על כן הכנסתי עצמי, הצעיר והעני, לעיין ולדון בכמה מן הסוגיות העיקריות הנוגעות לשאלת החרקים במזון בימינו, ולחקור ולברר בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים, אם אמנם נמצא בהם פתח רחב ודרכי היתר, לא רק בבחינת "לימוד זכות" בעלמא שאינו בו שום נפקא מינה להלכה וכל שכן למעשה, אלא צדדים וצירופים אמיתיים להקל שביכולת לסמוך עליהם במקום הצורך. במיוחד יהיה עיסוקי בשאלת **אופני הביטול** מדאורייתא ובדיקה **במיעוט המצוי** (וכן גירי דין בריה), אשר בהם ראיתי בדורנו שיש הנוקטים לחומרא במידה שלפענ"ד מרוחקת משורת הדין.

ונתתי ליכי ללכת בדרך שלימדנו המהרש"א (חולין מ"ד ע"א בחידושי אגדות) בפירוש דברי חז"ל "גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמיים, דאילו גבי ירא שמיים כתיב: אשרי איש ירא את ה', ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב: יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך" (ברכות ח' ע"א), והיינו שמי שבא לידו ספק טריפה וכדומה, ירא שמיים מחמיר על עצמו לפרוש ממנה, וטוב לו שמנע עצמו מספק איסור ונוחל

שכר בעולם הבא (ומידת הפרישות עיין בחולין ל"ז ע"ב, הובא במסילת ישרים פי"ד, והיא ליחיד ולא להוראה לרבים, וראה ברמ"א יו"ד סו"ס קט"ז), "אבל יגיע כפיך כי תאכל וגו' יש לו מעלה יתירה, דהיינו שמיגע עצמו וכפיו למצוא היתר לספיקן עד שאוכלה", וממילא זוכה לשני עולמות, אשריו בעולם הזה שהרי אוכלה ונהנה מברכת ה', וטוב לו בעולם הבא שכן ייגע נפשו בתוה"ק.

ובזה קראתי חיבורי "לכם יהיה לאכלה", מן הפסוק בבראשית (א' כ"ט), "הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע... ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע – לכם יהיה לאכלה"; ומובן.

בדרך כלל במהלך הדברים נמנעתי מלהעלות מסקנות מעשיות בנוגע למציאות נקודתית כלשהי שבימינו, אלא בסופי הפרקים סיכמתי את התמצית העולה להלכה מעיקרי הדיון שבפרק. הטעם לכך, שאין צורך לומר שאיני כדאי כלל שיסמכו עלי מצד עצמי, כי מה אני ומה חיי ומה כוחי; והדברים מונחים ומסודרים לפני תלמידי החכמים ורבנים ומורי ההוראה, אם יראו לנכון לסמוך עליהם ולהסיק מהם מסקנות למעשה, או אפשר שמתוך הדברים שהבאתי יראה לפנייהם לנטות אף יותר לקולא, או יותר לחומרא, ממה שהעליתי אני בעניי.

עם זאת, בסיום בירורי ההלכה מצאתי לנכון להתייחס באופן ממוקד, הן כהמחשת הסוגיות ויישומן והן כבירור העומד בפני עצמו, לשאלת אכילתם של שני מיני ירקות שנתפרסמו בשנים האחרונות כאסורים לאכילה מפאת החרקים המצויים בהם: והם **תות השדה, ותירס בעודו בקלחו**. ובסייעתא דשמיא ביררתי בראשון היתר גמור ובשני היתר מסוייג, ויבוא פירוטם בסיום הדברים. ואף בזאת מובן שאיני כדאי להורות הוראה לרבים, אלא שההיתר בדבר תות השדה הריהו נשען גם על הוראתו של מו"ר הגאון הרב דוב ליאור, ומכוח היתרו נכתבים הדברים למעשה (כמו שיובא על אתר); **ובעניין קלח התירס אין אופן ההיתר שכאן נכתב למעשה** (אף שלא העליתי בזה אלא שכל אחד ימשיך במנהגו), והריהו מונח לפני מורי ההוראה המובהקים, אם יזכני ה' ייראו הדברים בעיניהם ויהיו למעשה.

כאן המקום לציין, שבכל מקום שאפנה לשלחן ערוך ונושאי כליו ומפרשיו בסתם, כוונתי ליוורה דעה סימן פ"ד, ובכל מקום שאפנה לגמרא ומפרשים בסתם,

כוונתי למסכת חולין. כמו כן, המילה "ראה" מציינת למקור תומך, והמילה "עיין" מציינת בדרך כלל למקור חולק, או שעל כל פנים משמע ממנו קצת אחרת (למעט במקומות שהם שיגרא דלישנא, כמו "עיין היטב", "עיין עוד")

חיבור הקונטרס נעשה בהיותי יושב בקרית ארבע-חברון, במכון לרבני יישובים, שנטל על עצמו את משימת ההוצאה לאור; תודתי נתונה לראש המכון, הרב יצחק רודריג, יזכהו ה' להוסיף בהגדלת תורה והאדרתה לכבודה של עיר האבות.

בסוף הספר צורף מכתבו של הרה"ג בעל אורחותיך למדני (היושב בגולה וחפץ בעילום שמו), שהינו מודע למכון לרבני יישובים, והואיל להעביר עיניו על החיבור ולהוסיף מו"מ ודברים כידו הטובה.

ברצוני להודות בייחוד לאמו"ר הגאון שליט"א, ולמו"ר המובהק הג"ר חיים ירוחם סמוטריץ', שטרחו וקראו את כללות החיבור, והעלו הערות חשובות ותיקונים נחוצים.

ברכה אחרונה חביבה לנוות ביתי נעמה, שבעמלה מאפשרת לי לשקוד על מבויעי התורה; ואף העניקה לספר בטוב-טעם את מראהו החיצוני הנאה.

בטרם אחל דברי, אשא תפילתי לה' שיאיר עיני במאור תורתו, ויזכני לכוון אל האמת, וזכות אבות תצילני ממכשול.

לישועתך קיויתי ה'

תמוז ה'תשס"ט-אדר ה'תשע"א

איתם הנקין

כיצד מוגדר ביטול מדאורייתא

א. מחלוקות הפוסקים בגדר ניכר

שאלה יסודית בכללות נושא החרקים בירקות, היא האם אדם האוכל ירק שקיים בו חרק מוסתר שאינו נראה לעיניים, עובר על איסור מדאורייתא, או שבמצב שכזה האיסור מדרבנן כי מדאורייתא החרק בטל. יש מחברים שכתבו בדורנו כדבר פשוט ללא שום חולק כביכול, שגם חרקים החבויים היטב בירק וקשה לבררם, אם קיימת אפשרות כלשהי למוצאם ואפילו רק על ידי מאמץ, לא שייך כאן שם ביטול כלל, אלא זה נקרא "ניכר" ואיסורו מדאורייתא¹. אולם למעשה זוהי מחלוקת האחרונים; תחילה נדון בסוגיות הנוגעות לכך בהלכות תערובות, לאחר מכן נבוא לדברי המחמירים ואחריהם לדברי המקילים, ובהם פוסקי דורנו, ונעלה לשיטתם ראיות נוספות.

יש להקדים ששלושה סוגי בדיקה מתוארים בפוסקים בענייננו: **בדיקה קלה**, שאין בה שום טורח (למשל, דבר שבלאו הכי היה צריך לעשותו כדי לתקן את המאכל, כגון להוציא אפונים מנתיקן, לפרק גרגירים מן הרימון או להציף אורז במים), **בדיקה רגילה**, שיש בה טורח קצת (כגון לרחוץ עלה חסה ולהביט על פניו מול השמש), ו**בדיקה קשה**, שיש בה טורח מרובה (לדוגמא, לחצות לשניים כל גרגיר חומוס וכדומה, או לבדוק כמה תאנים באופן

¹ ראה בשו"ת מחזה אליהו (סי' פ"ט אות ד'), וכן הרב יגאל הדאיה במחקר של "מכון התורה והארץ" ('אמנות עתיך' גליון 34, תש"ס, עמ' 34), שצוטט שוב על ידי הרב יואל פרידמן ('אמנות עתיך' גליון 38, תשס"א, עמ' 30), וכן דברי הרב שניאור זלמן רווח בספרו 'תולעת שני' ('ח"א עמ' ס"ב-ס"ה). הגדיל לכתוב הרב מרדכי עמנואל, ש"לא מצאתי שום פוסק שהזכיר טעם כאילו תולעת שקשה למוצאה אסורה רק מדרבנן" ('המעין' שנה מ"ז חוברת ב', תשס"ז, עמ' 75). בשונה מזאת, הרב משה ויא בספרו 'בדיקת המזון כהלכה' (עמ' 134-135) אכן הביא בהערה את שני צדדי המחלוקת, אף שבפסקים שלמעלה לשונו עמומה. הרחיבו בנושא זה מחד הרב אליקים שלנגר ('הליכות שדה' גליון 68-69, תשנ"א, עמ' 37-50), שדן בדעת הרשב"א וחלב שנפל לתבשיל ובכלי בלוע שנתערב ועוד – ולהלן נדון בהנ"ל במה שיש להוסיף – והאריך בדברי המחמירים; ומאידך האריך בדעת המקילים וחזק שיטתם הרב אוריאל אייזנטל, בספרו 'מגילת ספר' על בשר וחלב ותערובות (סי' ק' אות א' וסי' ק"ד אות א'-ה'), ולכך נטה גם דיונו של הגר"צ וובר ('הליכות שדה' גליון 143, תשס"ה, עמ' 18-20).

מלא). עיקר הדיון איננו בשאלה כיצד צריך לבדוק בפועל את הירק, כי לעיתים לכתחילה מצריכים במציאות מסויימת גם בדיקה מאומצת מאד, הכל לפי העניין; אלא השאלה היא מתי מוגדר החרק כבטל מדאורייתא.

בפתח הדיון נציב את מחלוקת הראשונים בסיבת איסור חמאה של גויים, שלדעת הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פ"ג הלכה ט"ו-ט"ז) החמאה אסורה מפני שאריות החלב שבה, "שהרי הקום שבחמאה אינו מעורב עם החמאה כדי שיבטל במיעוטו". אבל לדעת הרשב"א (תורת הבית בית ג' שער ו', ובחידושו לע"ז ל"ה ע"ב) משום כך לא היה לאסור, כי אף על פי שאריות החלב ניכרות לעין, מכל מקום "הביטול ברוב דעלמא אינו מצד שהמיעוט מתערב בתוך הרוב", אלא העיקר "שכל שאין אתה יכול לברור דבר מתוך דבר" הריהו בטל. כלומר, אפילו כשהאיסור ניכר לעין, אם אי אפשר לברור מן ההיתר, לדעת הרשב"א בטל מדאורייתא, ולדעת הרמב"ם אינו בטל. במחלוקתם זו לא נתבאר מה הדין להפך, כשהאיסור אינו ניכר אבל יש יכולת לברור: אפשר שלדעת הרמב"ם במקרה כזה יהיה בטל, כיוון שאינו ניכר לעין (שהרי לא תלה זאת ביכולת לברור), אבל לדעת הרשב"א לכאורה אינו בטל כיוון שאפשר לברור. אולם למעשה הדבר אינו פשוט כל כך, כפי שנראה להלן (במחלוקת הרשב"א והרא"ה בכלי הבלוע מאיסור).

בכמה דינים בשו"ע בהלכות תערובות בא לידי ביטוי מפורש נושא זה של גדר "ניכר" שאינו בטל. ראשונה, ביו"ד ריש סי' ק"ד נחלקו הפוסקים לגבי חתיכות זעירות של איסור בנוזל סמיך של היתר, שלדעת הרמ"א (כמפורש בתורת חטאת כלל פ"ה דין י"ז) והש"ך (ס"ק ג') בטלות מפני ש"כל שאי אפשר לסננו בטל", ולדעת הט"ז והפרי חדש אינן בטלות שהרי הן ניכרות לעין; ולכאורה הרי זה כעין מחלוקת הרמב"ם והרשב"א, אלא שהט"ז (סוף ס"ק א') ביאר שכאן יש חשש שיבוא לידי אכילת חתיכת האיסור בפני עצמה, או על כל פנים ירגיש בה, מה שאין כן בחמאה, ובכך ג' לשיטתו גם הרשב"א יחמיר².

² ובש"ך לא נתפרש למה לא יהיה אסור עכ"פ לרמב"ם, אבל אפשר לבארו ע"פ מה שדייק בשו"ת ארץ צבי (ח"א סי' פ"ח), ש"ניכר לעין" היינו מייד בראשית ההשקפה. ולדינא, הגר"א (שם ס"ק ו') הסכים עם הט"ז, וראה גם בערוך השלחן (סעיף ג'-ה', שדחה דברי הכר"פ וחוו"ד), אבל בחכמת אדם (כלל נ"א סעיף ג') הביא מהמנח"י שמ"מ בהפסד מרובה אפשר להקל כרמ"א; ועיי"ש בהסבר המציאות, וכן במנחת כהן (שער התערובות, חלק שני פרק שלישי), וראה גם בספר חבל יוסף למהרי"ז הוטנר (חדרי דעה, יו"ד סי' ק' סעיף ד'). יש להעיר, שלכאורה ממה שכתב הכרתי (שלהלן) "להכיר התולע או להסירו", משמע שסובר כרשב"א הנ"ל, שאפילו אם האיסור ניכר אבל אי אפשר להסירו, בטל מדאורייתא. וכך ג' בלשון ש"ע הרב (או"ח סי' תרכ"ו סעיף ה'-ו', ט'), וראה המובא בדרכי תשובה (סי' ק"ד ס"ק ט').

שניה ושלישית, ביו"ד סי' צ"ח (סעיף ד'), כתב הרמ"א על פי הגהות מרדכי לגבי חלב שנתערב בתבשיל ונתבטל טעמו, שמכל מקום כיוון שאם ישימו מים צוננים יחזור ויצוף ויהיה אפשר להסירו, הרי זה "כאילו מכירו" וצריך לעשות כן ולהסירו. ובפלתי (ס"ק ו', הובא במחצית השקל שם, וראה שו"ת יהודה יעלה יו"ד סי' קי"ב) כתב שמכל מקום אם על ידי כך יתקלקל המאכל, אינו חייב לעשות כן; והשווה זאת לכלי איסור שנתערב בכלי היתר, שאף על פי שאפשר להגעילם ובכך יסתלק האיסור, מכל מקום כיוון שיש בכך פסידא והוצאות, לא הצריכוהו בכך. ויותר מזה כתב מהר"ד פארדו (במזמור לדוד, הובא בדרכי תשובה שם ס"ק ע'), שנתנית המים היא חומרא בעלמא ולכן אם אין לו צוננים מותר, וכל שכן אם יש הפסד. אמנם בפרי מגדים (משב"ז ס"ק ז') פקפק בדברי הפלתי, שהרי בכלים האיסור בכל אופן אינו ניכר, ולכן בטל, מה שאין כן הכא? וביתר פירוש תמה כן הערוך השלחן (שם סעיף נ"ז, וראה בדרת"ש הנ"ל).

ובדין כלי הבלוע מאיסור זוהי מחלוקת הראשונים, שלדעת הרא"ה (בבדק הבית בית ד' סוף שער ד', הובא בש"ך ובפר"ח יו"ד סי' ק"ב ס"ק ח', ובחו"ד ביאורים ס"ק ג', עיי"ש) באמת בכלים אין ביטול כי כיון שאפשר להוציא האיסור על ידי הגעלה הרי ניכר, אבל לרשב"א (בתורת הבית שם, שכמותו הכריעו השו"ע ורמ"א שם סעיף ג', וכן מוסכם להלכה על כל הפוסקים בדין זה) הכלי בטל, ואין זה נקרא ניכר. לכאורה הרי זה כמו שכתבנו לעיל בדעת הרמב"ם, שאף שאפשר לברור כל שאינו ניכר ממש בטל, וכיצד יוסבר דין זה לאור דברי הרשב"א בחמאה? לפי הפרי מגדים יש לומר שגם לרשב"א, מה שאם אפשר לברר אינו בטל זהו כשעל ידי הבירור יהיה ניכר, היינו שיעמוד בפני עצמו, אבל בכלים הבלועים מאיסור אף שעל ידי ההגעלה יסתלק האיסור, מכל מקום לעולם לא יעמוד בפני עצמו, ולכן אין זה בירור ושפיר אינו ניכר (וזאת נראה לדייק מתשובת הרשב"א לרא"ה במשמרת הבית שם, ומעין ביאור הערה"ש בסי' ק"ב סעיף ט"ז, עיי"ש וביד יהודה בארוך ס"ק י"ד).

לפי זה לכאורה באמת צ"ע על הפלתי, שהרי אחר שיצוץ החלב יעמוד בפני עצמו ואם כן מקרי ניכר ואינו בטל מדאורייתא? ובגליון מהר"ש אייגר (סי' צ"ח שם) אכן הסיק שהרמ"א דיבר בגדר ניכר מדאורייתא, והשווה זאת לסכך מחובר המעורב בסכך תלוש, שהט"ז (או"ח סי' תרל"ב ס"ק ג') ואחריו הפרי מגדים (משב"ז שם, וראה גם בסי' תרכ"ו בא"א סק"ג) תמהו מאד על דברי הלבוש שכתב שאפשר שמדאורייתא בטל

על אף שניכר ואפשר לבררו³. אבל לכאורה אין המקרים דומים, כי הלא הסכך ניכר ממש עתה, ואילו החלב לא יהיה ניכר אלא לאחר פעולת הצוננים; והחת"ם סופר (הגהה לאו"ח שם, ויותר בארוכה בחידושי לחולין י"א ע"א ד"ה כגון, וראה גם בשו"ת או"ח סי' קע"ח) ביאר שבאמת כוונת הלבוש לומר שהסכך בטל דווקא במקום שאינו ניכר עתה, היינו בצ"ל – ואף שאפשר לעמוד עליו ולהסירו ממקום שניכר (היינו מחיבורו, ובכך יוסר גם הצל שאינו ניכר), מכל מקום הוי ביטול מדאורייתא היכן שאינו ניכר ממש. ולפי הסברו יתבאר דברי הפלתי, שאף שאפשר לעשות פעולה שעל ידה יופרד האיסור ויהיה ניכר, מכל מקום במצב שאינו ניכר כעת, שפיר הוי ביטול מדאורייתא; ורק מדרבנן הצריכוהו לעשות את הפעולה שעל ידה יהיה ניכר – ובמקום שיש פסידא וקלקול לא הצריכוהו בכך. וזה נאמר גם בדעת הרמ"א, שהרי בכלי בלוע מאיסור שנתערב כתב שאין צריך להגעיל "לפי שצריך להוציא עליו הוצאות" (אף ששם הוא מצד דבר שיש לו מתירין); ומה שכתב בחלב שנפל לתבשיל שכיוון שאפשר להכירו על ידי צוננים הריהו "כאילו ניכר", הנה מדויק בלשונו שאינו באמת ניכר מדאורייתא, אלא כיוון שאפשר לו לבוא לידי היכר החשיבוהו חכמים לניכר, וכנ"ל (ועיין היטב במחצית השקל או"ח סי' תרכ"ו על המג"א סק"ג).

ומה שלדעת הרשב"א העלינו שאם אפשר להסירו נקרא ניכר ואינו בטל, לפי דברי החת"ם סופר (גבי הביטול בסכך) נראה לכאורה לומר שזהו דווקא כשישנם שני הגדרים יחד: א'. שהוא ניכר לעין, ב'. שאפשר להסירו. אבל אם אי אפשר להסירו (כמו בחמאה), או אף אינו ניכר לעין (כמו בחלב שנפל לתבשיל), בין כך ובין כך בטל מדאורייתא (ורק לרמב"ם, אם הוא ניכר לעין אינו בטל אף כשאי אפשר להסירו). ועיין היטב בשולחן ערוך הרב (או"ח סי' תרכ"ו סעיף ה'), שלכאורה יש לדקדק כן בלשונו⁴. ולפי

³ בהגהות חכמת שלמה למהרש"ק (שם, ובספר החיים סי' תרכ"ט סעיף י') הביא ראיות לחזק שיטת הלבוש, ותלה זאת במחלוקת הרע"ב ותו"ט ריש פ"ב דכלאים; וראה בשו"ת ארץ צבי (הנזכר) שאף דייק כן במאירי (סוכה ט' ע"ב ד"ה זהו דעתי, עיי"ש). ומאידך עיין בשדי חמד (כללים מערכת הבי"ת פאת השדה סי' נ'), שאחר שהביא הרבה שכתבו היפך הלבוש, העלה שאין ראיה לשיטתו מדברי הרע"ב בכלאים, ע"פ ביאור הזכרון יהודה, עיי"ש. ועוד הביא ממהר"י אלפנדרי שאחזו בדעת הרא"ה הנזכר, וכן דייק מעוד אחרונים, וכן העלה היד יהודה (יו"ד סי' ס"ט סוף ס"ק ס"א, עיי"ש), אבל כבר כתבנו שלהלכה הפוסקים הסכימו כרשב"א, שיש ביטול בכלי הבלוע מאיסור.

⁴ וראה האופן שהסביר שם את הדין הנ"ל בסוכה, שמה שבכל איסורים שבתורה אין ביטול אם אפשר להכיר האיסור ולהסירו מהתערובת, זהו כשנהנה ממנו או כשיכול לפגוע בגוף האיסור עצמו (כעין הט"ז הנ"ל), אבל בדבר שאינו נהנה כלל מהאיסור (וגם אינו יכול לפגוע בו), שפיר בטל אפילו כשאפשר להסירו; "ואין אנו צריכים לבטל את הפסול ברוב אלא כדי שלא יהיה לו כח לפסול את

זה דבר שאינו ניכר לעין בטל מדאורייתא מכל מקום, אם אי אפשר להסירו בקל; ומסקנה זו הרחיב בה מאד בשו"ת אריה דבי עילאי (או"ח סי' ו'), והאריך לחדש שאף הרא"ה הנזכר לגבי כלי הבלוע מאיסור לא התכוון לומר שהוי ניכר ממש מדאורייתא, כי זה שייך רק "כשניכר האיסור בהיכר גמור" לעין, ובאיסור בלוע שאפשר להוציאו רק חכמים החשיבוהו לניכר, מדין "היכא דאפשר לברורי מבררין". והוסיף שמה שכתב הרשב"א שחתיכה של נבלה הניכרת שנתערבה באלף, שצריך לחפש אחריה ולסלקה, זהו רק מדרבנן שהחשיבוהו לניכרת כיוון שאפשר למוצאה על ידי חיפוש, "אבל מדאורייתא כיון דאינה ניכרת כ"כ להדיא שיהיה באפשרי ליטלה משם בלי חיפוש, הוי כאלו לא ניכר האיסור כלל", ובטלה (ודוחק ברשב"א לכאורה, אבל ראה להלן הערה 11)⁵.

אולם לכשנגיע מכאן לדין תולעים שבירקות, תחזור הקושיה כולה לדוכתה. כי כפי שנראה להלן, לדעת הכרתי ופלתי כל תולעת שאפשר למוצאה, ואפילו על ידי כמה וכמה בדיקות, נחשבת לניכרת ואין לה ביטול מדאורייתא. אבל הלא כפי שראינו, בדין חלב שנפל לתבשיל סובר הפלתי אף שאפשר להכירו על ידי צוננים נקרא בטל, ולכן כשיש בכך פסידא אינו צריך לעשות כן? וכן החכמת אדם (כלל נ"א סעיף ב') שקיים דברי הפלתי הללו, כפי שנראה להלן כתב בעצמו ממש קודם לכן שאם אפשר להכיר האיסור אפילו על ידי טורח הרי זה ניכר, ואיך יזווגו שני הדינים הללו יחד? נראה איפוא פשוט לשיטתם שיש להבדיל בין תערובת לח בלח, שהאיסור ממש בלול בהיתר ולא יהיה ניכר אלא על ידי פעולת הצוננים, ולכן נחשב כאינו ניכר, לבין יבש ביבש שבאמת האיסור אם הוא ניכר במראהו הריהו עומד בפני עצמו ורק מקומו נעלם מאיתנו פִּינוּת להיתר; והרי זה כחילוק שיבאר להלן בשיטת המחמירים, שיש להבדיל בין טורח בזיהוי שבטל לטורח בחיפוש שאינו בטל⁶.

הסכך הכשר". ולכאורה יש ללמוד מכך הלכתא רבתא לענייננו (בדברים שאין מהם הנאה וא"א להרגיש בהם בפני עצמם).

⁵ אמנם בעצם הגדר של "ניכר לעין", נראה שעל כל פנים אם על ידי טורח קל אפשר לראותו (או להסירו), הרי זה נחשב כניכר לעין, כי מה בין זה לבין עצימת עיניים או הפניית הראש, וכי נאמר שמפני שעתה אינו רואהו יחשב לאינו ניכר ובטל? ורק אם גם לא יהיה ניכר לעין אלא על ידי טורח של ממש, כפי המבואר עתה לא נחשב לניכר ובטל מדאורייתא. ומכאן יסוד לדעת המקילים שתבואר להלן, להבדיל בין היכר על ידי טורח קל לבין היכר על ידי טורח מרובה.

⁶ ולגבי כלי הבלוע מאיסור מודים המחמירים שיש ביטול, כי כאמור האיסור לעולם לא יהיה ניכר בפני עצמו, אף אחר הברור (שרק מסלקו מן ההיתר). ועיין במה שדן הרב שלנגר (הנזכר) בכל העניינים

ומאידך גם לשיטת המקילים יקשה, שכן כאמור הערוך השלחן תמה על הפלתי, וכתב שחלב שנתערב בתבשיל הוי ניכר ממש – והלא כפי שנראה להלן, בדין תולעים שבירקות הוא סובר שהריהן בטלות מדאורייתא אף כשאפשר לברר [בטורח], ומאי שנא האי מהאי? זאת יש לתרץ על פי מה שהאריך לברר (בסי' צ"ח סעיף נ"ה) שהחלב בו מדובר כאן אינו חָלָב נוזל, אלא חָלָב, והיינו יבש בלח (ואינו נחשב לתערובת), והוסיף שאף לאיסור והיתר הארוך שבהדיא דיבר בחָלָב יש לומר שכוונתו ל"חלב העליון... שומן החלב", שאף שהוא נוזלי מכל מקום הריהו סמך מאד ונותר בצורתו; ואם כן אף שעתה מקומו נסתר מאיתנו ואינו נראה לעין, אינו כלול ממש בתבשיל אלא הריהו מצוי לחוד וטבעו להתברר – ולכן מקרי ניכר.⁷ אבל תולעת זעירה החבויה בירק, אם אינה נראית לעין הרי זו תערובת גמורה ויש ביטול מדאורייתא אף שייתכן למוצאה על ידי עיון מדוקדק.

נמצא איפוא אחר העיון שאת כל הסוגיות הנ"ל בהלכות תערובות אפשר להסביר הן לדעת המחמירים והן לדעת המקילים, ואין בהן ראייה ברורה לאחת מהשיטות בגדר ניכר שאינו בטל מדאורייתא, ואין בהן נגיעה בהדיא לשאלת מידת הטורח שבו אין זה נחשב כאפשר לברר. לפיכך, על מנת לברר סוגיה זו כנדרש, לא נותרו בידינו אלא דברי הפוסקים בהלכות תולעים גופא.

ב. הדעות שגם בטורח גדול נקרא ניכר

הסימוכין המפורשים המובאים בדורנו לדעה שכל שאפשר למוצאו אפילו בטורח גדול נחשב כניכר, הם בפרט הכרתי ופלתי, פרי תואר, חכמת אדם, ישועות יעקב, והחזון איש. בכרתי (יו"ד סי' פ"ד ס"ק י"ט) כתב, בהקשר לנאמנות אישה בבדיקת ירקות המוחזקים בתולעים: "הרי כאן ספק תורה כי לא שייך בטול, דיכול

הללו; ובעמ' 43 דייק בחכמת אדם ממה שכתב "אינו מחוייב לעשותו יבש", שיש לחלק לגמרי בין לח בלח לבין יבש ביבש, שביבש ביבש אינו בטל אפילו כשאינו ניכר כלל. אבל הלא הוא עצמו הביא קודם לכן את המשך דברי החכמת אדם, "ואינו דומה ליבש ביבש **שגם עתה ניכר**" – ומבואר שלא כחילוקו, ושהעיקר שאינו ניכר במראהו.

⁷ ובזה יובנו דברי הערוה"ש בסי' ר"א (סעיף ק"מ), שדן במיעוט מים שנתערבו בחָלָב ואח"כ נשפכו למקוה, אי נימא שבטלו בחלב ואינם פוסלים בג' לוגין שאובין, או דילמא אינם בטלים מדאורייתא אלא בשישים כדין מין בשאינו מינו; ולא דן שבלאו הכי אין להם ביטול דהא אפשר לבררם מהחלב ע"י צינון (כרמ"א הנ"ל בסי' צ"ח, "וטבע החלב להקפיא ולצוף למעלה על המים") – כי כאמור מפרש שבנידון שבסי' צ"ח מדובר בשומן סמך, ואינו עניין לחלב נוזל וללח בלח.

לבדוק פעמים ושלש עד שימצא להתולע, וא"כ ה"ל ספק תורה וח"ו להקל, וקשה לי לומר להאמין לנשים או לאנשים מהירים במלאכתן [=בעלי עסק]... אבל... לאחר בישול א"א להכיר התולע או להסירו, ומהתורה בטל רק מדרבנן ברי' לא בטילה". כלומר, אפילו אחרי שייבדקו הירקות על ידי אדם העושה בדיקה רגילה, עדיין יש כאן חשש איסור תורה, כי אם אפשר למצוא חרקים בבדיקה אחרת, שניה ושלישית (וכו'), מצב כזה לא נקרא ביטול ואסור מדאורייתא⁸. ובחכמת אדם ריש הלכות תערובות (כלל נ"א סעיף א', על בסיס דברי הפרי חדש), ביאר יותר: "דע, דביטול כל האיסורין לא שייך אלא במה שאינו ניכר, אבל אם יכול להכיר האיסור... לא שייך ביטול אפילו באלף, כיון שיכול להכיר האיסור ולהסיר אפילו ע"י טורח גדול".

ויותר מזה כתב בפרי תואר (ס"ק ט"ו), שכתב על מין עשב שיש בו "גרעינים דקים אין מספר, ונמצאים בהם תולעים קטנים שאין עין כל שולטת בהם", שאסור מדאורייתא, שכן "בדיקה אנן סהדי דלא שייכא בהו [=כי הם זעירים והכמות גדולה], וגם אינם בני ביטול כי יכולין להמצא על ידי בדיקה גרעין בגרעין" – וזה כמובן טורח גדול מאד (ומשמע שסובר כן אפילו במיעוט המצוי, וראה להלן בהערה 13)⁹.

⁸ והחיד"א במחזיק ברכה (אות כ"ז) הביא דברי הכרתי, וכן בעצי לבונה (בסוף הסימן) הזכירו בקצרה, וגם בזבחי צדק קיים דבריו (בס"ק צ"ח, וראה גם ס"ק פ"ז, צ"ג, צ"ה). יש להעיר במה שציטט החיד"א (והבאים אחריו) בקצרה שהכרתי מימיו לא אכל סלא"ט חי – שלכאורה זה אינו מדוקדק, כי המעיין בכרתי עצמו יראה שלא אכל סלא"ט חי "על סמך בדיקת הנ"ל", כלומר נשים ואנשים ממהרים במלאכתן, אבל על בדיקת אנשים מדקדקים – וכל שכן בדיקת עצמו – משמע שסמך ואכל (עיי"ש היטב).

⁹ בתשובות רבי אליעזר גורדון (מהד' ת"ש, סי' י"א) דן בקטניות שבחלק מתוכן נמצאו תולעים שאינן ניכרות מבחוץ, וכתב שאין להן ביטול מדאורייתא, כי אפשר להכיר האיסור על ידי פתיחת הקטניות והוצאת התולעים; ולכן הורה לחתוך את הקטניות לפני הבישול. וזה כפ"ת. ועיין עוד בשו"ת שואל ומשיב (קמא ח"ב סי' מ"ג), שחלק על מי שרצה לומר שבפירות המוחזקים בתולעים היכן "שלא ניכר האיסור אף שיכול לברר מ"מ בטל האיסור כעת, ולכשיתברר האיסור יהי' אסור למפרע" – וביאר ש"אנו דנין שיאכל הפרי עם התולע שהוא בפנים ואינו נראה לעין האוכל, אף שאם הי' פותח בפנים הי' רואה, ובוה פשיטא דל"ש ביטול וז"ב ופשוט... דזה דבר פשוט דכל שניכר האיסור דאינו בטיל"; וכן כתב: "דאף אם אינו רואה אותם ל"ש ביטול ברוב כל שהוא בעין". ולכאורה גם זהו כדברי הפ"ת – אולם השו"מ לא דן במצב שיש פירות קטנים לאין מספר ותולעים זעירות (שאו יש טרחה גדולה מאד), וגם דיבר כשיודע שיש תולעת בפנים (היינו שהוחזק בתולעים), ושאפשר לראותה בעין כשיפתח הפרי.

וכן הישועות יעקב (ס"ק ה') כתב שביטול הוא "רק היכי שאינו ניכר וא"א בשום אופן להכיר בו", אבל אם אפשר להכירו, "אף שיש טורח גדול להכירו ולהסירו מן ההיתר", לא שייך ביטול. וזה כלשון החכמת אדם, אבל הישועות יעקב הוסיף וכתב שאפילו אם אדם רגיל אינו יכול להכיר את האיסור, כל "דאפשר להכירו ע"י אדם בקי – לא שייך בזה ביטול"; ולפיכך חידש שכל הדיון על גדר נימוח (ראה בהמשך), זהו רק "כשנימוח כל כך עד שנתהפך לדבר ההיתר". ובאמת הוא עצמו כותב שדבריו אינם כ"הבנת הרבנים האחרונים", שביארו שספק הנימוח הוא כדי להוציא מדין בריה, היינו שמדאורייתא בטל גם לפני שנימוח (והדברים עומדים גם נגד דברי הראשונים בדין שרץ שנפל לקדירה ונימוח אחד מאיבריו, וצע"ג. וכמדומה לענ"ד שכמעט אין באחרונים מי שחש בזה לחידוש הישועות יעקב, וראה מה שהקשה עליו בשו"ת מהר"ם בריסק ח"א סי' פ"ח ד"ה והלום).

דבריו של החזון איש בענייננו (יו"ד סי' י"ד [א'] אות ו') דומים על פניהם לדברי הכרתי ופלתי, אך צריכים יתר ביאור. דבריו אמורים בכינים קטנות שעל עור הדג, שאם נתבשל יש להתיר משום ספק-ספיקא, שמא לא פירשו ואם פירשו וחזרו ספק אם לא נימוחו. תחילה הוא דן בגדר ביטול, שזהו כ"שאין העין מכירתו כלל והלכך מתבטל כדין יבש ביבש, אבל אם העין מכירתו כשיפגשנו, אע"פ שאין כח באדם לחפש אחריו, חשיב כאיסור ניכר ואינו בטל. ואם אין העין מכירתו מחמת קטנותו ועדיין הוא שלם, אינו בטל מדרבנן מדין בריה". כלומר, אפילו אם קשה מאד למצוא את החרק, היות שכשימצא תזהה אותו העין, מקרי ניכר. אבל מאידך אנו שומעים שיש מציאות ש"אין העין מכירתו – מחמת קטנותו". וכן הוסיף וכתב "דמסתבר דמתבטלת הכרתו [=של כיני הדגים] על ידי בישול, והוי כמו רוב להיתר" – כלומר שלאחר בישול כבר לא ניתן לזהות אותן, וכמו שכתב הכרתי, ולכן בטלות מדאורייתא.

יש איפוא לשאול, כמה קטנות הם התולעים שנגדירן שאין העין מכירת מחמת קטנותן? לכך חוזר החזון איש בסוף דבריו, בעניין קמח מתולע שנעשתה ממנו פת ופירות מתולעים שנתבשלו (ראה ט"ז ס"ק י"ז, מעשה בחג השבועות, וכן בחזו"א שם סי' כ"ד אות ח') – "דהמילבן להפלגת קטנותם ודאי אבדו הכרת העין, ויש כאן ביטול". עולה מכאן גדר מחודד: כל שהעין יכולה להכיר את התולעת, אף אם היא מוסתרת וקשה למצוא היכן מקומה, מקרי ניכר ואינו בטל. אבל אם מגיעה העין למקום התולעת ואינה מכירה אותה, מפני שהתולעת קטנטנה ומוסווית – הריהי בטלה.

ומשמע שאפילו אם יש היכי תמצוי להכיר בשיטה כלשהי את האיסור ולבררו, מכל מקום כל שעונה למציאות זו, שהעין מגיעה למקומו ואינה מזהה אותו, הוי ביטול מדאורייתא¹⁰.

אכן, הרב משה ויא ('בדיקת המזון כהלכה' עמ' 135) אחר שהזכיר דעות האוסרים הנ"ל ודעות המתירים, הביא חילוק בין שני אופנים של טורח והיכר: האופן האחד הוא שהאיסור נבדל במראהו מההיתר, אבל הוא קטן וכמות ההיתר גדולה, וקשה לחפשו; כלומר, הטורח הגדול הוא **בחיפוש**. והאופן השני הוא שהאיסור קטן ודומה להיתר, ואף כשהעין מגיעה למקומו קשה לה לזהותו; כלומר, הטורח הגדול הוא **בזיהוי**. והסיק שמה שהחמירו שכל שאפשר למוצאו על ידי טורח גדול אינו בטל, הוא דווקא באופן הראשון, היינו שהאיסור ניכר במראהו אלא שטורח גדול למצוא היכן מקומו; אבל כשהאיסור אינו ניכר במראהו וכשמגיע למקומו אינו מזהה אותו אלא במאמץ גדול, בזה מודים שנקרא בטל מדאורייתא – וכשמשמע מדברי החזון איש (אבל אינו נראה כן לדעת הפרי תואר). וכבר הבאנו לזה לעיל הוכחה רבתא, ביישוב דברי הכרתי ופילתי מדין חלב שנתערב בתבשיל¹¹.

¹⁰ בדומה לזה ראה בשו"ת ישועות מלכו (יו"ד סי' י"ג), שתולעים זעירות שניתן לראותם במים כששמים אותם מול השמש, מקרי ניכר ואינו בטל מדאורייתא שכן "יש איסור דאורייתא כל שרואה שהאיסור מרחיש בתוך המים, או שיודע שהאיסור מרחיש אע"פ שעוצם עיניו מראות כל שאפשר לידע" – אבל בשיכר וכדומה שצבעו אטום, או אחר הביטול, "כל שא"א להבחין כלל ע"י חוש הראות אם יש בתוכו תולעים", בטל מדאורייתא ואיסורו רק משום בריה, "אע"ג דבעודו בנהר או בתוך הורה קודם שנתבשל ה' אפשר להכיר שיש בתוכו איסור". אף הוא כחזו"א תלה את הביטול בהכרת העין, ולא ביכולת לסנן (ועיין בשו"ת דברי חיים יו"ד ח"ב סי' נ"ד, מה שכתב לחומרא בדין המים, שלא כאבני נזר שלהלן).

¹¹ ונראה עוד חיזוק לזה, מדברי הרשב"א בתשובה (ח"א סי' תפ"ה) בגדר ביטול, שכבר דנו בה העוסקים בנושא זה בדורותינו: "דכל איסור נכר ושהוא בעין, אפי' דבר מועט בתוך היתר מרובה, ואפילו באלף, לא בטיל. דאלו חתיכת נבלה ניכרת שנתערבה בתוך אלף חתיכות של היתר, אפי' חתיכה שאינה ראויה להתכבד, אין אומרים שתהא מבוטלת בשאר, שהרי נכרת היא – וצריך לחפש אחריה ולסלקה". ופשט דבריו כחילוק הנ"ל, שכל שאפשר לזהותו בלי טורח מרובה ("שהוא בעין"), אף אם חיפשו קשה, חשיב ניכר. ואולם מאידך מצאנו לרשב"א במשמרת הבית (בית ד' שער א', בדין בריה), שהביא הירושלמי שר' יוסי ב"ר בון התיר בעכברא חד באלף, ופירש דאיידי בביטול גופו, ועל קושיית הרא"ה (בבדק הבית שם) היאך אפשר לומר דמיידי בגופו, הלא העכבר ניכר לעומת שאר חתיכות הבשר הכשר ולא שייך בו ביטול? תירץ הרשב"א: "בשאנו מכירו בין המתבשלין עמו, שהן מרובין". והרי בהדיא שאף שאפשר לזהותו כשלעצמו, כיוון שנתערב בין הרבה מאד חתיכות היתר (וטורח גדול לחפשו), הריהו בטל. וזה לכאורה היפך דבריו בתשובה; אלא שראיתי בחידושי לשבת (כ"ט ע"א, ד"ה והא), שכתב בעניין אחר "דכל דבר שהוא בעין **וניכר בשעת תשמישו**, אינו

וכך עולה בהדיא משו"ת ארץ צבי (לגרא"צ פרומר, ח"ב סי' מ"א אות ב'), שבתשובה אחת כתב שתולעת גדולה שהיתה בקמח ואפו ממנו לחם, אין לה ביטול אף על פי שאינה נראית עתה לעין, "כיון דאם ירצה יכול לעמוד עליו... יחתוך הככר לחתיכות ופירורין דקין, בודאי יכול להכיר מקומות התולעים"; ויחד עם זאת כתב בתשובה אחרת (ח"א סי' פ"ח), שגדר ניכר שאינו בטל הוא "שיהי' נראה האיסור בראשית ההשקפה", היינו שמסתכלים מייד מבחינים בו, אבל תולעים שאינן נראות לעין "רק אחר העיון הדק היטב", אין זה נחשב לניכר, ובטל מדאורייתא. ומבואר היטב מכאן החילוק הנזכר, בין טורח בחיפוש שאינו בטל לבין טורח בזיהוי שבטל.

ולפי זה הקושי בניקוי הרבה מהמאכלים שוברו בצידו, שאם הסתכלות בפרי (ובמקום שיש לחשוש, הסתכלות כנגד האור) אינה מסוגלת למצוא שום חרץ, מפני שהחרקים זעירים ומוסווים היטב, ורק על ידי התבוננות ועיון בטורח גדול או

בטל". ולפי"ז יש לפשוט מה שכתב בתשובה, שכיוון שלבסוף יגיעו החתיכות לידי אכילה, וכשתבוא לידינו אותה חתיכה תהיה היא ניכרת – וזה מקרי "ניכר בשעת תשמישו" – א"כ לא יועיל לנו מה שלפני כן נתעברה באחרות ואפילו באלף, ולעולם לא תהא מותרת, וע"ז אמר שלא שייך בה ביטול (ואף שהתשובה הנ"ל מיירי בחיטים מחומצות, הרי מבואר שם שלא היה שיש כנגדן, כך שאפילו טורח בחיפוש לא היה, ודוק). ולפי"ז, מה שכתב הרשב"א "וצריך לחפש אחריה ולסלקה", י"ל דזהו באמת מדרבנן כמש"כ בשו"ת אריה דבי עילאי (הנ"ל), שהחמירו כדי להרחיקו שלא ייכשל בה בכל אופן. והטעם שהחמירו אע"פ שהוא טורח מרובה, הוא כנ"ל שעתיד האיסור להיות ניכר בשעת תשמישו, משא"כ החלב כתבשיל דלעיל, שאם לא ישפכו צוננים לא יהיה ניכר לעולם, ולכן הקלו במקום פסידא (ועל כרחק החיפוש דנן אינו עניין להיתר שאר החתיכות, שהרי הן ניכרות לעומתה בהיתר).

אבל אכתי קשים דברי הרשב"א במשמרת הבית, שהלא כל זה שייך גם שם ביתר שאת, שכשיבוא לאכול העכבר הריהו ניכר עדיין לעומת החתיכות שסביבו, ומה שייך בו ביטול, "ואפילו בריבואות"? (כמו שכתב בשו"ת ח"א סי' תקט"ו; וראה בשו"ת תשב"ץ ח"ב סי' ד', ובמעדני יו"ט על הרא"ש חולין פ"ז סי' ל"ג אות נ) והיה אפשר לתרץ שעכברא הוא שם מקום, שבו הורו להתיר בריה חד באלף (כמו שביאר הרא"ש, ראה להלן הערה 104. והיינו בריה של דג טמא בדגים טהורים, כבמשנה שם); אבל אין בזה צורך, כי מצאתי שהרשב"א עצמו (בשו"ת ח"א סי' תמ"ג) תירץ שבאמת אפשר שיהיה מין היתר דומה במראהו לעכבר, "ואין זה מן הנמנע שיהא מין בעלי חיים דומה בצורתו למין אחר, שהרי הצב דומה לצפרדע, ונראה שזה כדבר מוכרח בדברי רבי בון דירושלמי", עיי"ש. ועל כרחק אי אפשר שיהא זה לגמרי, אלא הוא רק "דומה", ובודאי אפשר להבדיל ביניהם בעיון מדוקדק, ואילו היה מעורב בקצת חתיכות היה קל להכירו – ואפילו הכי בטל, כיוון שבנידוד מעורב בהרבה מאד חתיכות, וגם כשיבוא לאכול לא יהיה ניכר בהכרח (וע"ע בערוך השלח יו"ד סי' ק' עיף ז'), ואתי שפיר דבריו במשמרת הבית. ונמצא שבדבר שכשיבוא לאוכלו קרוב לוודאי שיחזור להיות ניכר, איתן כסעל החילוק הנ"ל שאע"פ שיש טורח בחיפוש אינו בטל מדאורייתא; ואין מחלוקת האחרונים לעניין טורח בחיפוש אלא בדבר שלא יהיה בהכרח "ניכר בשעת תשמישו".